

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

СЛЮСАР ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 316.485.6:316(075.8):316.613.434:111.3:007

НАСИЛЛЯ ЯК СУБСТАНЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України
САУХ ПЕТРО ЮРІЙОВИЧ,
Національна академія педагогічних наук України,
академік-секретар Відділення вищої освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ОСТРОУХОВ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ,
Національна академія служби безпеки України,
завідувач кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор
ПОЛИСАЄВ ОЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧ,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди,
провідний науковий співробітник;

доктор філософських наук, старший науковий співробітник
РЯБЧЕНКО ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України,
завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти

Захист відбудеться «27» червня 2019 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, 9-й поверх, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (за посиланням <https://ihed.org.ua/>).

Автореферат розіслано «27» травня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Червона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історія людства в часовому вимірі та просторі демонструє, що насилля є незмінною складовою суспільного буття. Незважаючи на зміну форм насилля, пертурбацію його інструментального призначення (як засобу виживання, способу наживи, задоволення агресивної природи, утвердження "чистої раси" та ін.) немає жодного історичного періоду, позбавленого насилля. Прагнення раціонального осмислення джерел суспільного розвитку призвело до утвердження в науковій літературі тези про абсолютизацію ролі насилля у процесі суспільних трансформацій. Розроблені теоретичні конструкції були неодноразово реалізовані у різних соціальних практиках у XIX – XX ст. Це спричинило переосмислення одними мислителями соціального змісту насилля, пошук його альтернативи, а іншими – розробку системи доведення його виправдання як безальтернативного варіанту. Власне, навіть XX ст., попри утвердження гуманістичних ідеалів, упровадження принципу толерантності в різні сфери людського буття, можна беззастережно назвати епохою торжества насилля, особливо враховуючи як масштабний характер його спрямування, так і колосальну кількість жертв.

Нинішнє ж століття, початок якого позначився безпрецедентним терористичним актом у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року, не стало якісно новим етапом розвитку людства, яке, переосмисливши інструментальну роль насилля як способу розв'язання соціальних конфліктів та способу зміни вектору соціального розвитку, мало б виробити "вакцину", принаймні, проти тотального скерованого насилля. Проголошена у цьому контексті ідея налагодження міжкультурного діалогу, створення нових засад існування мультикультурного суспільства продемонструвала свою низьку ефективність на практиці. Останнє століття спостерігаємо глобальні протистояння між цивілізаціями, що відбуваються на тлі загострення суперечностей відносно перспективи глобального соціально-економічного, соціокультурного та політичного розвитку. Одним з основних аргументів доведення позиції суб'єктів протистояння донині лишається насилля, яке у цьому випадку здійснюється у формі протиборства, війни, гонки озброєнь, локальних конфліктів. Це ж стосується і кожного суспільства, розвиток якого супроводжується різними трансформаційними процесами. Спроби вибудувати соціальний діалог на основі переконання та консенсусу зазнають невдач передусім через позицію його учасників, які, "приватизувавши" певну догму, проголошують себе монополістами на істину. А відтак, єдиною відповіддю на переконання тих, хто утверджує цю істину в соціальній практиці, залишається лише насилля.

Дослідження соціального феномену насилля здійснюється у межах багатьох гуманітарних наук: філософії, психології, політології, педагогіки, соціології, етики та ін. Незважаючи на незмінний інтерес науковців до цієї проблематики, наразі лишаються поодинокими спроби здійснення її системного філософського аналізу.

У західноєвропейській філософській традиції проблема соціального насилля була предметом багаточисельних розмірковувань мислителів (у працях Геракліта, Цицерона, Іоанна Златоуста, Климента Александрийського, Кіпріана Карфагенського, Августина Аврелія, П. Бейля, Дж. Віко, Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, Вольтера, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, М. Вебера, К. Клаузевіца, Х. Ортеги-і-Гасета). У XIX ст. навіть здійснено спроби розробити теорію насилля (Л. Гумплович, Є. Дюринг, К. Каутський) та теорію революційного насилля (К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Бакунін, В. Ленін, Л. Троцький, М. Бухарін, Д. Лукач). У відповідь на спроби абсолютизації ролі насилля на початку XX ст. сформувалася традиція критичного аналізу останнього (Ж. Сорель, Е. Блох, В. Беньямін, Г. Арендт, Дж. Агамбен, Ж. Дерріда).

Низка історичних подій у XX ст., що супроводжувалися масовим знищенням людей, виявили можливості тотального застосування насилля. Це актуалізувало необхідність міждисциплінарного підходу до осмислення насилля як соціального феномену. На маргінесі філософії та психології аналіз насилля розгорнувся у контексті досліджень агресії та жорстокості (А. Адлер, А. Бандура, Л. Берковіц, Дж. Доллард, К. Лоренц, З. Фройд, В. Франкл, Е. Фромм, К. Хорні). В дискурсі філософії, політології та соціології дослідження насилля стосувалися його технологічних характеристик – як інструменту влади (Г. Арендт, Н. Луман, Г. Моска, Т. Пейн, П. Сорокін, Й. Шумпетер). Водночас здійснюється пошук нових підходів до аналізу насилля. Зокрема, Ф. Фанон у теорії постколоніалізму розглядає насилля як цінність для пригнобленого, як шлях до його свободи і привід для гордості; Дж. Агамбен досліджує право суверена на насилля у своїй теорії "голого життя"; Ж. Дерріда – у контексті аналізу ідеї справедливості; Ф. Хайек звертається до зазначеної проблематики при здійсненні порівняльного аналізу ліберальної, фашистської та соціалістичної політичної і соціально-економічної доктрин. Нині соціальне насилля усе частіше досліджується як позбавлене ідеологічної мотивації (Г. Енценбергер), структурне насилля (Й. Гальтунг), прояв зла для самозбереження демократичного суспільства (Л. Свендсен), антропологічна константа людського існування (В. Софський), стандарт "нормальної ненасильницької ситуації" (С. Жижек), або "вічний, невикоренений соціальний феномен" (М. Штаудігл).

Поряд з цим, здійснюються спроби системних досліджень соціального насилля, серед яких слід відзначити колективні монографії "Насилля: тенденції, структури, проблеми аналізу" (за ред. В. Гайтмейера та Г.-І. Зьоффнера), "Міжнародний довідник з насилля" (за ред. В. Гайтмейера та Дж. Хейгана), "Насилля: міждисциплінарний довідник" (за ред. К. Гудеуса та М. Кріст), а також праці Д. Бекера, П. Бурдьє, Б. Вайнгеста, К. Валя, Дж. Волліса, Я. Гілінського, Г. Гофмайстра, А. Гусейнова, В. Денісова, А. Дмітрієва, Р. Жирара, І. Залісіна, П. Імбуша, В. Красікова, А. Налчаджяна, Д. Норта, Х. Ортеги-

i-Гасета, Я. Ф. Реємтсма, П. Рікера, Е. Саїда, О. Тоффлера, І. Чубарова, П. Штомпки. В українській науковій літературі осмислення феномена насилля знайшло відображення у працях А. Бобрової, О. Дзьобаня, В. Дудченко, В. Мандрагелі, Д. Метілки, В. Нестеренка, В. Остроухова, В. Пилипчука, О. Полисаєва, П. Сауха, В. Фуркала, Н. В. Чеботарьової. Проблем насилля у різних аспектах його проявів торкалися у своїх роботах також В. Ананьїн, О. Андрієнко, Й. Баберовські, С. Баркан, З. Бауман, В. Бех, Р. Бейтс, Є. Бистрицький, А. Блага, Н. Еліас, В. Зінченко, Г. Зубань, О. Ковріжних, Н. Ковтун, М. Козловець, Дж. Кін, С. Московічі, О. Ожійова, О. Поліщук, С. Пролеєв, Ю. Саух, Р. Семенова, О. Ситих, Е. Соїя, І. Степаненко, Т. Хомич.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка (№0111U000154) "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс" і Центру естетичної антропології та етнокультурології ЖДУ імені Івана Франка "Повсякденність інологічного як феномен життя сучасної людини: теоретичні, методологічні та практичні проблем" (№ 0114U003873).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол від 24.01.2014 № 6).

Мета та завдання дослідження. Метою є комплексний соціально-філософський аналіз феномену насилля, визначення його атрибутивних і модусних характеристик у контексті соціальних трансформацій та обґрунтування принципів соціальних відносин для його запобігання.

Досягненню зазначеної мети сприяло вирішення таких **завдань**:

- розкрити зміст сучасного розуміння насилля як атрибуту суспільних відносин;
- з'ясувати сутність і специфіку реалізації конкретних форм насилля, характерних для соціальних трансформацій;
- розкрити соціальний характер провокації як інструменту переходу домінанти однієї форми насилля до іншої;
- визначити інструментальну роль соціальної стигматизації для переходу домінанти однієї форми насилля до іншої;
- простежити зміни способів соціальної організації для дегресії насилля, розкрити характер раціоналізації насилля під впливом глобалізаційних процесів;
- розглянути теоретичні засади дослідження і артикуляції феномену насилля у сучасному філософському дискурсі в контексті соціальних трансформацій;
- дослідити вплив глобалізаційних процесів на специфіку проявів та види соціального насилля;
- з'ясувати роль деструктивних форм насилля у процесі соціальних трансформацій;

- проаналізувати моделі діяльності агентів соціального насилля на основі загальноцивілізаційних установок;
- виявити характер діяльності пасіонаріїв як агентів соціального насилля;
- визначити основні індикатори виміру зміни форм насилля у соціальних трансформаціях;
- дослідити принцип толерантності як стратегію запобігання прямого насилля;
- охарактеризувати основні імперативи філософії ненасилля як стратегії мінімізації насилля у соціальних трансформаціях.

Об'єктом дослідження є насилля як феномен суспільного буття.

Предмет дослідження – особливості проявів насилля у сучасному суспільстві та шляхів мінімізації й пом'якшення їх руйнівної сили.

Методи дослідження. Новизна методологічного підходу до аналізу насилля як соціального феномену полягає у застосуванні субстанційного підходу, який дозволив визначити його сутнісні характеристики, притаманні цьому явищу поза часом та незалежно від особливостей його вияву у конкретному історичному соціумі, тлумачити насилля не як результат впливу комплексу факторів, а як самопричинне явище.

Необхідність застосування міждисциплінарного підходу викликана тим, що проблема насилля є об'єктом дослідження різних наук (соціальної філософії, етики, філософії права, філософської антропології, культурології, політичних та юридичних наук, психології та ін.).

Важливим для відбору та аналізу історичних подій, які дозволяють робити відповідні теоретичні узагальнення, є квантитативні та квалітативні підходи. Перші містять у собі різні теорії, методи, моделі, об'єднані застосуванням в них кількісних засобів, а предметом розгляду є не окремі, ізольовані у часі й просторі факти, події чи індивіди, а відповідні ряди однорідних одиниць. Це дозволило суттєво обмежити суб'єктивні судження у дослідженні й розкрити зміст геноциду, терору та війни як різновиду "міфічного" насилля, встановити тенденції зростання чи спадання протестних настроїв (збільшення чи зменшення кількості осіб, які беруть участь у протестах), розкрити характер їх залежності від кількості актів прямого фізичного насилля тощо. Квалітативні підходи, які зосереджують увагу на вивченні окремого історичного персонажу в рамках мікроісторії, акцентуючи на непрямих свідченнях, ознаках і прикметах, що дало можливість пояснити спалахи деструктивних форм насилля в умовах соціальної стабільності, визначити роль особи у ситуації масового терору і т. д.

Постмодерністський підхід, який ґрунтується на дефундаменталізмі, фрагментарності, конструктивізмі, примиренні з плюралістичною природою світу, використовувався для аналізу соціальної організації постметрополісів, на основі чого виявлено тенденцію мінімізації прямого насилля через утвердження принципу мультиверсумності.

На основі зазначених підходів для досягнення мети і вирішення поставлених завдань дослідження використано такі **методи**:

- діалектичний – для дослідження факторів, які визначають динаміку зміни форм насилля у процесі соціальних трансформацій та виявлення таких інструментів переходу від домінування однієї форми над іншими як провокація, соціальна стигматизація, легітимізація та легалізація;

- компаративістський – для здійснення порівняльного аналізу джерельної бази, зокрема теорій насилля, революційного насилля, критики насилля, психоаналітичних теорій, а також для виявлення специфіки філософського осмислення насилля як соціального феномену;

- герменевтичний – для виявлення основних підходів до тлумачення поняття "насилля", а також його конотації в різних мовах та культурах;

- феноменологічний – для аналізу насилля як феномену соціальної реальності, яка пояснюється як результат діяльності окремих індивідів та їх груп у процесі міжособової взаємодії та як наслідок встановлення стійких взаємовідносин із соціальними інститутами;

- респонзивної феноменології – для розкриття характеру насильницької дії суб'єкта як по відношенню до "Іншого-Чужого", так і по відношенню до "Себе-Чужого";

- системного аналізу – для врахування множини індикаторів прояву насилля та визначення основних, які виявляють домінанту відповідної форми насилля на конкретних етапах соціальних трансформацій;

- хвильового аналізу – для осмислення насилля як процесу, в якому один цикл складається з конкретних етапів, що здійснюються незалежно від часу, місця і форм вираження, що дозволило виявити тенденцію домінування відповідних форм насилля ("міфічного", "трансцендентного" та "раціонального") на конкретних етапах соціальних трансформацій;

Ґрунтуючись на теоріях соціального поля і символічної влади П. Бурдьє та конструювання простору А. Лефевра здійснено аналіз діяльності соціальних агентів насилля, що дозволило у дослідженні акцентувати на їх здатності діяти за власною ініціативою, на основі героїчної, месіанської та ненасильницької цивілізаційних установок.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в ній вперше у вітчизняній філософії проаналізовано феномен насилля як субстанційної характеристики соціальних трансформацій, визначено його основні атрибути й модули та розроблено алгоритм протидії йому.

Наукова новизна отриманих результатів розкривається у таких положеннях, які виносяться на захист:

уперше:

– *окреслено* концептуальний підхід, згідно з яким насилля характеризується домінуванням на певних етапах соціального розвитку тих чи інших своїх рис, які в інші періоди знаходяться у рецесивному стані, зберігаючи потенцію, яка за певних умов переростає в акт;

– запропоновано типологію іманентних соціальним трансформаціям форм насилля: "міфічне", "трансцендентне" і "раціональне", які актуалізуються та стають домінантними на різних етапах історичного розвитку. Встановлено, що якщо "міфічне" насилля спрямоване на руйнування існуючих соціальних норм та правил, а "трансцендентне" – на встановлення нових норм та правил, то "раціональне" зорієнтоване на підтримання існуючих правових норм і порядків;

– *проаналізовано* провокацію як інструмент переходу домінанти від "раціонального" до "міфічного" насилля, де вона, в соціальних трансформаціях, постає оперативним засобом руйнування цінностей, які становлять серцевину суспільства, та спрямована на ціннісну дезорієнтацію індивідів, що фактично легітимізує дії агентів соціального насилля, які правовою системою можуть визначатися як злочинні;

– *розкрито* зміст соціальної стигматизації, яка виступає інструментом переходу від домінування "міфічного" насилля до "трансцендентного" шляхом "маркування" у суспільній свідомості образу жертви, проти якої спрямовується символічне насилля інших спільнот, трансформації домінуючого соціального утопічного міфу на міф про очищувальну жертву – міф про цапа відбувайла; *встановлено*, що вибір стигмати жертви залежить також від наявності у людей і спільнот віктимних ознак (ознак, які виявляють схильність стати у перспективі жертвою злочину);

– *виявлено* тенденцію мінімізації прямого насилля через зміну соціальної організації у постметрополісах, яка полягає в утвердженні принципу мультиверсумності – одночасному співіснуванні у соціальному просторі двох і більше соціальних реальностей, які функціонують і розвиваються у значній незалежності за власними законами за умов мінімізованої чітко регламентованої взаємодії у встановлених "точках перетину" ("склейках");

уточнено:

– *поняття "насилля"*, що тлумачиться як атрибут суспільних відносин, у яких одні люди та спільноти застосовують до інших примус, спрямований на їхню волю, завдаючи фізичної, психічної чи моральної шкоди іншій особі шляхом застосування сили чи погрозою її застосування з метою спонукати об'єкт впливу до визначеної поведінки, до певних дій, а також і стигматизований суспільством як "необхідне" та водночас "небажане" застосування сили. На основі цього атрибутами насилля визначено: примус, соціальну стигматизацію, нанесення фізичної, психічної чи / та моральної шкоди;

– *механізм* реалізації насилля за доби глобалізації, який полягає у стигматизації у масовій свідомості засобами мас-медіа образу певної особи чи / та соціальної групи, спільноти ("суб'єкта, здатного до насилля") як загрози економічній, соціальній та культурній стабільності західноєвропейських суспільств, де нині такими "суб'єктами" виступають переважно жителі гетто та передмість, мігранти і мусульмани;

– *роль* деструктивних форм насилля у процесі соціальних трансформацій, яке виступає афективним насиллям, що здійснюється переважно окремими особами, рідко групами, але дієвість посилюється ефектом натовпу для утвердження у масовій свідомості переконання у безальтернативності насилля для соціальних змін, яке здійснюється через актуалізацію почуття соціальної несправедливості, що супроводжується посиленням низки відчуттів (відчуттями безвихідності, протистояння, убогості, безладу, з одного боку, та відчуттями перспективи, свободи – з другого); доведено, що у суспільних трансформаціях ірраціональне насилля виявляє свій стихійний характер і не виступає їх чинником;

– *залежність* характеру діяльності соціальних агентів насилля від загальноцивілізаційних установок. У зв'язку з цим виокремлено "прометеївську", "іоаннівську" та "буддистську" моделі, які орієнтуються, відповідно, на героїчну, месіанську та ненасильницьку установки;

– *вимір* доміанти певної форми насилля у період соціальних трансформацій на основі таких індикаторів: рівня агресивності, усвідомлення суб'єктами соціальних змін власної сили, критики, кризи, субстрату, терору;

– *значення толерантності* як форми "раціонального" насилля, що виступає системою раціонального обґрунтування необхідності обмеження власної свободи дій щодо інших індивідів, яка характеризується всезагальністю та дозволяє утримати різні конфліктуючі сторони від насилля, продукуючи механізми самостримання, тобто стримування себе від прямих насильницьких дій ("насилля за згодою"); у сучасному світі актуалізується роль мультикультурної толерантності як принципу взаємодії між соціальними групами та спільнотами, умовою утвердження якої є мультикультурна освіта (передусім у межах інституцій вищої освіти), котра передбачає формування інтегративної особистісної якості, що характеризується повагою до своєї та іншої культур, співпереживанням, відмовою від стереотипів по відношенню до інших суспільств, здатністю набувати свою автентичність і зберігати її від загроз уніфікації та деперсоналізації;

подальшого розвитку набули:

– *положення* про "нову" раціоналізацію соціальних відносин, яка виражається, по-перше, у тоталізації компетентного насилля в сучасному освітньо-культурному просторі, та діє за принципом макдональдизації (насильне заперечення можливості існування усього зайвого,

"нерозумного", мінімалізація затрати часу на виконувани дії), по-друге, у "приватизації" і "комерціалізації" насилля;

– *ідея* соціальної ролі пасіонаріїв, які розглядаються не лише як творці етнічної домінанти, а й агенти соціального насилля у період соціальних трансформацій на основі таких рис, як неутилітарна спрямованість діяльності пасіонаріїв, відсутність самоцензури, низький рівень самоконтролю, превалювання імпульсу до творчості та перетворення над інстинктом самозбереження, готовністю до здійснення репресій проти незгодних із новим правом;

– *актуалізація* філософії ненасилля як стратегії нівеляції насилля, яка знайшла практичне відображення у різних моделях соціальної організації, що пропонують продукувати "трансцендентне" насилля, повертаючись до культурно-релігійних основ, оминаючи стадію "міфічного", та спрямовані на формування відповідальної поведінки кожного індивіда з прагненням до самовдосконалення на основі віри й любові до інших.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання положень та висновків дисертації у процесі викладання нормативних та вибіркових навчальних дисциплін з філософії, соціальної філософії, філософської антропології, соціальної психології, соціології, політології, філософії права, етики та естетики. Матеріали дисертації можуть бути використані в освітньому процесі під час розроблення навчальних програм та посібників, а також для розроблення нормативно-правових актів (законів, програм, концепцій, стратегій), забезпечення державної політики у соціальній, гуманітарній та освітній сферах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою здобувача. Висновки та положення наукової новизни отримані автором на основі власних результатів, отриманих у процесі дослідження. У публікаціях, підготовлених у співавторстві, авторові належать: у праці [1] з'ясовано характер "раціонального" насилля у глобалізованому світі у контексті утвердження принципу соціальної взаємодії "вибір без вибору", у праці [2] проаналізовано проблеми насилля та війни у контексті соціальних трансформацій, у праці [34] здійснено порівняння змісту поняття "компетентне насилля із "божественним насиллям" у теорії В. Беньяміна та розкрито інструментальну роль ЗМІ у здійсненні компетентного насилля. У праці [35] проаналізовано реалізацію раціонального насилля у контексті концепції макдональдизації.

Кандидатська дисертація на тему: "Феномен свободи в культурній самореалізації особистості", спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури була захищена у 2008 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях та методологічних семінарах кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка,

засіданнях Філософського клубу "Sophia garden", аналітичних передачах на каналах "News one", "ZiK", "24", "ПравдаГУТ", "СК1", "Житомир", "С-TV". Поряд з цим основні ідеї та результати дисертаційної роботи викладені у доповідях і тезах автора на 35 міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, зокрема:

– *міжнародних*: "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2009, 2011, 2015), "Історичні уроки Голокосту та міжнаціональні відносини" (до 70-річчя початку другої світової війни) (Житомир, 2009), "Концепт реальності у філософії, літературі й науці" (Суми, 2011), "Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти" (Луганськ, 2011), "Дні науки філософського факультету – 2011" (Київ, 2011), "Ідеологія в сучасному світі" (Київ, 2011), "Філософія спілкування: культура, мова, цінності" (Харків, 2012), "Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики" (Київ, 2012), "Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору" (Житомир, 2012), "Дні науки філософського факультету – 2014" (Київ, 2014), "Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст." (Київ, 2014), "Особистість і суспільство в ХХІ столітті: концепції і тенденції розвитку" (Полтава, 2014), "Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину" (Одеса, 2014), "Суспільні науки ХХІ століття: перспективні та пріоритетні напрями досліджень" (Дніпропетровськ, 2014), "Интеллектуальная культура Беларуси: истоки, традиции, методология исследования" (Мінськ, Білорусь, 2014), "Проблемы евразийства и интеллигенция" (Росія, Улан Уде, 2014), "Знання. Освіта. Освіченість." (Вінниця, 2014), "Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій" (Тернопіль, 2015), "Wojna / Pokój. Humanistyka wobec wyzwań współczesności" (Польща, Зелена Гура, 2015), "Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології" (Київ, 2015), "Таврійські історичні наукові читання" (Київ, 2017), "Дні науки філософського факультету – 2017" (Київ, 2017), "Глобалізований світ: випробування людського буття" (Житомир, 2017);

– *всеукраїнських*: "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення" (Житомир, 2010), "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі" (Житомир, 2012, 2013), "Філософські проблеми сучасності" (Херсон, 2014), "Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи" (Львів, 2014), "Війни та збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть" (Житомир, 2015), "Историко-философские и социально-политические аспекты сохранения национальной идентичности белорусского общества" (Барановичі, Білорусь, 2015),

"Редакторська і журналістська майстерність" (Кременчук, 2015), "Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі" (Житомир, 2015), "Культуротворчість в системі сучасної гуманітаристики" (Київ – Дніпро – Слов'янськ, 2017),

– міжрегіональному науково-практичному семінарі із міжнародною участю "Дилема війни / миру в постгуманному світі" (Житомир, 2017).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 61 публікації, серед яких: 1 монографія, 2 – колективні монографії, 24 статті, в яких опубліковано основні результати дослідження, з них 18 – у наукових фахових виданнях України з філософських наук (7 з яких індексуються в Index Copernicus MasterList) та 6 статей в міжнародних періодичних виданнях, 34 – у збірниках наукових праць і матеріалів наукових конференцій (4 з них – іноземні).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 489 сторінок, з яких основний зміст – 406 сторінок. Список використаної літератури містить 579 позицій на 55 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, висвітлено відомості про апробацію результатів дослідження. У першому розділі – **"Теоретико-методологічні засади дослідження насилля як соціально-філософського феномена"** – проаналізовано концептуальні основи соціально-філософського осмислення насилля.

У підрозділі 1.1. – **"Феномен насилля як об'єкт соціально-філософського дослідження"** – здійснено ретроспективний аналіз феномену насилля в історії соціально-філософської думки, розкрито зміст основних теорій та концепцій насилля.

Незважаючи на те, що насилля хоча й відіграє важливу роль у соціальному житті, воно нечасто поставало предметом філософських розвідок. Теми насилля ще з епохи античності торкалися філософи, письменники, політики, історики, зокрема Гомер, Геродот, Светоній, Августин Аврелій, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, І. Кант, Г. Гегель та ін. До першої половини XIX століття проблема насилля розглядалася і як невід'ємний елемент світового порядку, як теологічна, політична чи етична категорія. Спроби філософського осмислення насилля як соціального феномену пов'язані з абсолютизацією ролі насилля як у соціальному житті загалом, так і в процесі соціальних трансформацій

зокрема, з інкорпорацією насилля в ідеології, що відбулося в другій половині XIX століття. Розробка теорії насилля (К. Каутський, Л. Гумплович, Є. Дюринг) й теорії революційного насилля (К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Бакунін, В. Ленін, Л. Троцький) та їх практичне впровадження визначило характер суспільних перетворень у глобальному масштабі протягом усього XX століття. Перші вважали, що насилля є передумовою виникнення держави, яке відбулося внаслідок утвердження відносин "завойовник – підкорений", а другі – умовою для подолання класових антагонізмів. У теорії революційного насилля актуалізувалася проблема пошуку "чистого" (справедливого) насилля, яка досліджувалася у подальших студіях марксистів та неомарксистів В. Беньяміна, М. Бухаріна, Д. Лукача та ін.

На початку XX століття сформувалася традиція критичного аналізу насилля, засадничими для якої стали праці Ж. Сореля "Розмірковування про насилля", Е. Блоха "Дух утопії" та, значною мірою, В. Беньяміна "Критика насилля". На думку Ж. Сореля, очистити поняття насилля допомагає ідея класової боротьби, оскільки прагнення уникнути соціальних конфліктів примушує капіталістів зменшити власні сили, актуалізуючи пролетарське насилля, яке їх же й повертає до ролі виробників, сприяє відновленню класових розмежувань. Е. Блох наголошував на міфічних основах насилля. В. Беньямін у своїх дослідженнях передбачив появу якісно нової форми насилля – правової. Правове насилля ним розуміється як засіб, на противагу якому виявляється чисте справедливе насилля, тобто у суспільному бутті існує опозиція "міфічне" – "божественне" насилля, з яких перше є правостановлюючим, а друге – правознищуючим. Д. Лукач виступав проти акцентування на розмежуванні насилля й економіки, насилля й права, легального та нелегального насилля, наголошуючи, що революція є результатом інтенсивних моральних пошуків, які спричиняють ситуацію соціально-історичного вибору для насильницького утвердження пролетарського класового панування. Г. Арендт заперечила абсолютизацію ролі революційного насилля, зазначаючи, що насилля протиставляється владі, воно здатне знищити владу, а не відтворити її.

На філософське осмислення феномену соціального насилля вплинули результати наукових досліджень психологів А. Адлера, А. Бандура, Л. Берковіца, Дж. Долларда, К. Лоренца, З. Фройда, В. Франкла, Е. Фромма, К. Хорні, які у своїй працях проаналізували індивідуальні та масові вияви агресії та жорстокості. Ними проголошується, що на виникнення агресії впливають і соціальні, і природні фактори, а її усвідомлення як загрози винищення людини як виду спонукало до упровадження в якості соціальних норм та правил способів контролю її появи через церемонії та ритуали умиротворення, переорієнтацію агресивної поведінки, створення ефективної системи особистісних зв'язків, які гальмують агресію і т. д. Е. Фромм розрізняв притаманну людській природі захисну агресивність, яка

акумулює внутрішні сили індивіда у боротьбі за виживання та деструктивну, яка не має жодних біологічних, політичних чи економічних причин і сформувалася у процесі розвитку цивілізації як наслідок відсутності в людини інстинктивних механізмів пригнічення внутрішньовидової агресивності.

У ХХ ст. розкривалися різні аспекти насилля як соціального феномену, аналізувалися різні форми вияву та характеристики. Так, Д. Донцов наголошував на творчому характері насилля; у Ф. Фанона насилля постає універсальним методом соціального та духовного звільнення пригноблених, інтеграції суспільства, способом соціальних трансформацій щодо деколонізації; Дж. Агамбен звертає увагу на суверенне насилля, яке реалізується у надзвичайному стані й уже не трактується як природне; Ж. Дерріда заперечує можливість виявлення справедливого насилля, оскільки жодному людському суб'єкту не дана здатність його розпізнання; Ф. Хайєк, аналізуючи дію апарата насилля у тоталітарному суспільстві, акцентує на її необмеженості й відсутності правозаконності навіть за умов наявності законів; Г. Енценсбергер вказує на "розмитість" об'єкта спрямування та відсутність ідеологічної мотивації суб'єкта насилля у постіндустріальному суспільстві; Л. Свендсен акцентує на тому, що для самозбереження демократичне суспільство завжди потребує насилля, але як виняткову дію, умови якої визначені законами; К. Шлегель аналізує приватизацію державної монополії на насилля у сучасному світі; В. Софський розкриває характер взаємодії насилля й культури (насилля утворює культуру, а культура творить насилля), С. Жижек показує відносність оцінки акту насилля, яке здійснюється на основі передбачуваного стандарту "нормальної ненасильницької ситуації", але найвищою формою насилля і є насадження цього стандарту, відносно якого окремі події видаються насильницькими; М. Штаудігл пропонує застосування феноменологічного підходу до вивчення насилля, а феномен насилля розуміється як реляційний (досліджується у площині визначення, яким чином суб'єкт переживає досвід насилля, яким чином цей досвід розуміється як насилля).

У підрозділі 1.2. – *"Методологічні основи дослідження насилля як соціального феномену"* висвітлено основні підходи до аналізу феномену насилля, вказано на "пастки", в які заходять дискусії стосовно визначення поняття "насилля".

Базовим підходом до аналізу насилля як соціального феномену є субстанційний, який проголошує фундаментальним принципом розуміння об'єкта пізнання аналіз його як стійкої сутності, зведення багатоманітності й мінливості властивостей до постійного, відносно сталого й постійно існуючого означення. Складовими субстанційного підходу є визначення сутності та модусності (виявлення з множини форм і властивостей предмета дослідження його незмінних сутностей). Це реалізується методом здійснення субстанційного визначення на основі

принципу сходження від абстрактного до конкретного; здійснення аналізу форм через попереднє встановлення змістовного зв'язку, констатацію відповідності форми сутності предмета; розкриття сутнісних характеристик предмета дослідження "у чистому вигляді", незалежно від темпоральних та атрибутивних ознак його форм. Властивістю субстанційного підходу є аналіз предмета як його самопричинності, визнання того чи іншого фактора реальності в якості причини самого себе (субстанції). Субстанційний підхід близький до субстратного, оскільки обидва спрямовані на виявлення сутності, але останній розкриває зміст досліджуваних явищ та процесів лише через вивчення специфіки їх речового, предметного матеріального носія.

Насилля є атрибутом суспільних відносин, у яких одні індивіди чи соціальні групи та класи застосовують до інших примус, спрямований на їхню волю, завдаючи фізичної, психічної чи моральної шкоди іншій особі шляхом застосування сили чи погрозою її застосування з метою спонукати об'єкт впливу до визначеної поведінки, до певних дій, а також і стигматизований суспільством як "необхідне" та водночас "небажане" застосування сили. Атрибути насилля: примус, соціальна стигматизація, нанесення фізичної, психічної чи / та моральної шкоди. Примус як атрибут насилля постає такою силою, яка не знищує силу об'єкта, а переорієнтовує її у бажаному для суб'єкта спрямуванні, переключає його енергію з одного виду на інший. Нанесення шкоди не має фізичних параметрів ідентифікації, а розглядається у контексті конкретних історичних умов із урахуванням її соціальної оцінки. Соціальна стигматизація передбачає фіксування у суспільній свідомості характеристики конкретних дій як "насилля", визначаючи їх водночас як "небажані" та "необхідні".

У другому розділі – **"Насилля як онтологічна основа соціального життя"** – окреслено концептуальний підхід, згідно з яким насилля на кожному етапі соціальних трансформацій характеризується домінуванням одних відповідних рис, котрі на інших етапах знаходяться у рецесивному стані.

У підрозділі 2.1. – *"Онтологічні засади насилля у соціальному середовищі: форми та види"* – здійснено класифікацію основних форм насилля.

Розглядаючи типологію соціальних форм насилля за суб'єктом і спрямованістю, виокремлюють самоспрямоване, міжособистісне та колективне насилля. Перші дві форми мають опосередкований вплив на суспільні трансформації: по-перше, як провокації, яка спричинить початок структурних трансформаційних процесів; по-друге, як типовості, що стає масовістю. Соціальне насилля також проявляється у політичній, економічній, колективній (або власне соціальній) та культурній формах. Політичне насилля має організаційний характер і спрямоване на запобігання ірраціональному насиллю, під час соціальних трансформацій актуалізується революційне та концентроване насилля. Економічне насилля

у контексті суспільних трансформацій реалізується у двох площинах: як актуалізація різних видів насилля, пов'язаних з економічною діяльністю, та як виявлення сутності насилля економіки загалом. Будь-які соціальні трансформації призводять до послаблення економічних взаємозв'язків, активізуючи діяльність індивідів, які мають найслабші взаємозв'язки. Останні виступають агентами насилля, спрямованого на руйнування існуючих соціальних норм та встановлення нових. Основна мета культурного насилля – представити інші форми насилля як законні, щоб суспільство їх визнало за прийнятні, тобто переключити моральну оцінку діяльності з "фальшивої" на "правильну", завуалювати суспільне сприйняття діяльності чи фактів насилля. Воно реалізується також як символічне (нав'язування певних значень та примусів визнати їх легітимними, приховуючи засадничі силові відносини).

Залежно від наявності суб'єкта дії (актора) та відповідного характеру соціального вияву виокремлюються такі форми насилля: фізичне, структурне, системне. Використання фізичного насилля дозволяє у період соціальних трансформацій на основі страху фізичного болю заперечити визначені його суб'єктом як неактуальні соціальні норми та правила. Здійснення насилля репресивними структурами характеризується підтримкою, узгодженістю дій людей, в т.ч. і тих, на кого воно спрямовується. Системне насилля реалізується у відповідних соціальних інституціях, які здійснюють контроль на основі розробленої та утвердженої у законах системи "соціальних порядків" та через систему механізмів залякування.

У підрозділі 2.2. – *"Модусний вимір соціального насилля у контексті суспільного розвитку"* – концептуалізовано зміни форм насилля у процесі соціальних трансформацій. Визначено, що основними формами насилля відповідно до його функціонального призначення відносно соціальних трансформацій є "міфічна", "трансцендентна" та "раціональна".

"Міфічне" насилля – це форма соціального насилля, яке характеризується спрямованістю на заперечення конкретних соціальних норм та правил. Воно має на меті актуалізувати у масовій свідомості конкретні ідеї та спонукати таким чином до конкретної діяльності, до певної соціальної реакції значну кількість людей, щоб посилювалася соціальна активність агентів соціальних змін у стані всезагального спостереження. Це спричиняє у суспільній свідомості думку, що існуюча правова система є недосконалою, легалізуючи право до її подальших змін. Для міфічного світогляду характерний відповідний міфологічний тип мислення, специфікою якого є метафоричність, символічність, обмеженість набору засобів, опора на принцип партиципації, реалізується такими інструментами: оперування бінарними опозиціями почуттєвих якостей та соціальні стереотипи. Також характерними рисами "міфічного" насилля є негуманність та жорстокість, заперечення цінності людського життя,

виправдання необхідності багаточисельних людських жертв, ілюзорна видимість безкарності насильницьких дій.

"Трансцендентне" насилля – це форма соціального насилля, спрямованого на інтеграцію суспільства на основі безапеляційного сприйняття нововстановлених норм та правил, яке ґрунтується на вірі та здійснюється шляхом сакралізації насильницьких дій. Віра дозволяє проектувати ідеальне майбутнє для кожного індивіда, створюючи, з одного боку, ілюзію простоти, а з іншого – ілюзію всемогутності, яка формує у масовій свідомості думку, що будь-яка проблема може бути розв'язана за умов видання "правильних" наказів. Основними видами віри як підґрунтя "трансцендентного" насилля є віра у незмінність світу, віра у справедливий світ. Складовою "трансцендентного" насилля є магічне та ритуальне (або ритуально-символічне) мислення. Магічне мислення як складова "трансцендентного" насилля у процесі соціальних трансформацій, актуалізує віру у можливість і результативність змін, що тривають. "Трансцендентне" насилля реалізується через магічне мислення шляхом підбору переконливої інтерпретації його необхідності; так само через ритуальне в історичний момент, коли насилля проходить стадію пароксизму, у результаті чого утверджується у масовій свідомості ідея необхідності миру, порядку, злагоди.

Період соціальної стабільності характеризується домінуванням "раціонального" насилля. Соціальна раціональність не зводиться до логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, а містить у собі проблему людини, має різні форми існування. Раціоналізація соціальних процесів полягає у їх теоретичному осмисленні та практичному відображенні у формі законів, статутів, декларацій чи у звичаєвому праві. "Раціональне" насилля реалізується військовими та поліцейськими організаціями, чия діяльність на основі права здійснювати насилля легітимізована, і містить у собі такі інструменти, як мораль, громадська думка і т. д. "Раціональне" насилля здійснюється за принципом рельєфності бінарної опозиції спільно із принципом нормальності: принципову і при чому чітку (рельєфну) розрізняваність у всіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини і хибі, правди і кривди тощо. Особливою формою "раціонального" насилля є бюрократія, яка деіндивідуалізує суб'єкт його дії.

У підрозділі 2.3. – *"Деструктивні форми насилля у соціальному середовищі"* – з'ясовано роль деструктивних форм насилля у соціальних трансформаціях.

Деструктивні форми насилля, по-перше, виступають як антагоністичні до раціонального, тобто як нерозумне, а по-друге, – відображають і такі характеристики вияву насилля як "іраціональність", "зловмисність", "аморальність". Іраціональне насилля – це недоцільне афективне насилля, яке здійснюється переважно окремими особами, рідко групами, але ефект його дії посилюється ефектом натовпу. Іраціональне

насилья характеризується зневажливим відношенням до життя та здоров'я інших з боку суб'єкта насилья, знеціненням людського життя взагалі, що у крайній формі виражається у некрофільії. Соціальний зміст останньої полягає в установці, що основним, а то й єдиним способом розв'язати конфлікт є лише сила й насилья. Джерелом ірраціонального насилья є соціальні почуття як ірраціональної форми усвідомлення певними соціальними суб'єктами власних потреб та інтересів. На початкових етапах суспільних трансформацій актуалізується почуття соціальної несправедливості, що супроводжується посиленням низки відчуттів (відчуттями безвиході, протистояння, убогості, безладу, з одного боку, та відчуттями перспективи, свободи, з іншого).

Домінування "раціонального" та "трансцендентного" насилья супроводжується виявами бунту як форми ірраціонального насилья. Екзистенційний бунт передбачає необхідність творчого створення нових цінностей, яка актуалізується у періоди відсутності моральних критеріїв. Він протиставляє себе революції, прагне єдності, має творчий стверджувальний характер, здійснюється заради більшого приросту буття, у своєму ірраціональному пориві такий бунт передбачає принципову відмову від насилья.

У суспільних трансформаціях деструктивні форми насилья виявляють свій стихійний характер і не виступають їх чинником. Аналіз люті як чинника поведінки осіб у конкретних ситуаціях дозволив Г. Арендт стверджувати, що насилья може мати ірраціональний характер. Таке насилья має соціальний характер, воно посилене емоційністю індивідів, які його здійснюють, але його реалізація має пропонувати раціонально побудований стратегічний і тактичний план дій. Спонтанний характер дій суб'єкта насилья пояснюється передусім нерозумінням об'єктом його мотивів.

У третьому розділі – **"Насилья в системі соціальних трансформацій"** – проаналізовано насилья як чинник лінійності соціальних трансформацій, розкрито його інструментальний характер.

У підрозділі 3.1. – *"Насилья як чинник лінійності соціальних трансформацій"* – з'ясовано, що лінійний вимір соціальних трансформацій передбачає аналіз зміни його сутнісних характеристик, зокрема змісту і форм насилья, на основі таких критеріїв: тривалість (соціальний час), субстрат, спрямованість, функції, рівень насилья, його ефективність та результативність. Застосування методів хвильового аналізу дозволяє визначити, як змінюється домінанта відповідних форм насилья ("міфічної", "трансцендентної" та "раціональної"), що відбувається циклічно. Кожна із зазначених форм присутня на усіх етапах соціальних трансформацій, але, відповідно до актуалізації функцій відносно соціальних норм та правил щодо їх руйнування, встановлення чи підтримки, одна з них є домінантною.

У підрозділі 3.2. – *"Суб'єктність вияву насилья у період соціальних трансформацій"* – аналіз ролі суб'єктів насилья здійснено на основі

дослідження діяльності соціальних агентів насилля. Останні, на відміну від об'єктивістського тлумачення індивіда як суб'єкта насилля, чия діяльність підпорядкована моделям, структурам, правилам, спроможні, освоюючи соціальний простір, здійснювати системи практик щодо зміни соціальної структури. До соціальних агентів насилля відносяться пасіонарії – творці етнічної домінанти, яка організовує пасіонарність етносоціальної системи, спрямовує її подальший розвиток завдяки здатності створювати взірці поведінки для інших членів колективу, для представників певного етносу, які вкладають власну збиткову енергію в організацію та управління одноплемінниками на усіх рівнях соціальної ієрархії, визначає характер соціальних трансформацій. Діяльність пасіонаріїв не обмежується етнічною системою, а поширюється на усі інші системи суспільства. У період соціальної стабільності діяльність пасіонаріїв регламентована правовою системою, яка стигматизує їх як загрозу власному функціонуванню, але трансформаційні процеси актуалізують їх соціальну значимість, адже пасіонарії мають неутилітарну спрямованість діяльності, низький рівень самоконтролю, у них відсутня самоцензура, а також превалює імпульс до творчості та перетворення над інстинктом самозбереження. Пасіонарії як соціальні агенти насилля виявляють готовність до здійснення репресій проти незгодних із новим правом. Їх діяльність та поведінка має риси маргінальності, підвищеної агресивності та вольовий характер, що інтенсифікує процес руйнування конкретних соціальних норм та порядків. Інструментом "міфічного насилля" є створення та продукування в масовій свідомості образу "героя" та "героїзму" як моделі поведінки, прообразами для чого стають пасіонарії завдяки їх жертвності. Стримуючим фактором здійснення насилля пасіонаріями є діяльність "чесних і принципових" та "гармонійних" осіб.

Стереотипні моделі поведінки соціальних агентів насилля детерміновані культурно-цивілізаційними мотиваторами. Основними моделями є "прометеївська", "іоаннівська" (за В. Шубартом) та "буддистська", які орієнтуються, відповідно, на героїчну, месіанську та ненасильницьку установки. "Прометеївська" людина представляє епоху, в якій стверджується героїчний архетип, вона прагне до панування над світом і до соціальних змін. У результаті перемоги первісного страху в ній сформувалися такі типові риси, як прагнення до авторитету, чітке унормування соціального життя. Нормування виражається у формі легітимного насилля, роздробленості, яка викликає війни, що виконують у цьому контексті інтегральну соціалізуючу функцію. "Іоаннівська" людина здійснює насилля передусім відносно себе через відмову від земних благ, через швидке прощення суб'єктів насилля за власне пограбування та вбивства. Насилля "месіанською" людиною сприймається як необхідність для досягнення мети. "Буддистська" модель виражається у ненасильницькому відношенні людини до соціальних процесів, що більш детально розкрито у підрозділі 5.1.

У підрозділі 3.3 – *"Індикація зміни форм насилля у трансформаційних процесах"* – визначено, що домінування однієї із зазначених форм насилля можна затвердити на основі індикаторів, які відображають відповідні зміни параметрів контрольованого процесу.

Одним з ключових індикаторів є агресивність. Агресія є способом здійснення насилля, але не всі форми агресії є насиллям, а лише інструментальні. Для них властиве використання усвідомлюваних дій, які причиняють шкоду об'єкту, постановка цілей, підкорення. Незважаючи на деструктивний характер агресії, чинність якої детермінована системою стримувань, запобігань і протидії, закріплених у моралі, юридичних нормах, агресія може бути єдиною адекватною моделлю як для подолання перешкод на життєвому шляху особи, так і для соціальних змін та, навіть, трансформацій загалом. Утвердження "міфічного" насилля позначається значним зниженням розумових потуг на раціональне розв'язання конфлікту в обох сторін – влади і опонентів при одночасному пробудженні первісних інстинктів, а відтак суспільство в ці періоди повністю перебуває під владою стихійних поривів і чинників.

Інші індикатори: усвідомлення суб'єктами змін власної сили, наявності достатніх ресурсів; критика, яка політизується і стає інструментом тиску на владу та інструментом "раціонального" насилля; криза (індикатор утвердження "міфічного" насилля – відображає стан діалектичної боротьби між існуючими соціальними нормами та правилами та необхідністю встановлення нових як джерела соціальних трансформацій, криза у сфері духовної культури передє утвердженню в суспільстві "трансцендентного", а у правовій системі суспільства – "раціонального"); субстрат, який передбачає наявність визначальної матеріальної основи, сукупності матеріальних цінностей, які призводять до утвердження відповідних форм насилля; терор як опір трансформаційним процесам або підтримка нововстановленої влади, отриманої агентами соціальних трансформацій, які у такий спосіб прагнуть завершити цикл домінування "міфічного" насилля та стимулювати утвердження "трансцендентного".

У підрозділі 3.4. – *"Інструменти трансформації насилля у процесі соціального розвитку"* – зазначено, що переходи від домінанти однієї форми насилля до іншої здійснюються стрибком і передбачають наявність відповідних інструментів впливу. Такими інструментами є: провокація при переході від "раціонального" до "міфічного", стигматизація жертви – від "міфічного" до "трансцендентного" та легітимація – від "трансцендентного" до "раціонального" насилля.

Провокація спрямована проти домінування "раціонального" насилля для заперечення існуючих соціальних норм та правил, які суб'єкт провокацій не здатен змінити самостійно. Але вона (через короткотривалий ефект) є не складовою "міфічного" насилля, а інструментом переходу від "раціонального" до "міфічного". Сама провокаційна подія – це оперативний засіб руйнування засад, які складають серцевину суспільства, вона

спрямована на ціннісну дезорієнтацію індивідів. Провокація ставить за мету розкрити реально виконувані функції влади та артикулювати необхідність зміни останньої, а значить відповідних норм та правил із використанням насильницьких методів. Дії спровокованого об'єкта легітимізують застосування інструментів "міфічного" насилля суб'єктом. Провокація як інструмент переходу від "раціонального" насилля до "міфічного" спрямована на збільшення спільноти розлючених, тобто здатних на деструктивні дії. Провокація фактично легітимізує дії агентів змін, які правовою системою можуть визначатися як злочинні.

"Міфічне" насилля характеризується інтенсивною міметичністю, що, по-перше, спричиняє "міметичну кризу" (прагнення всіх членів суспільства володіти одним і тим же об'єктом, стан всезагального суперництва, соціальні взаємовідносини формуються на принципах насилля один до одного); а, по-друге, заперечується будь-яка можливість його переходу в інші форми без втручання зовнішніх факторів. Криза долається через стигматизацію у суспільній свідомості жертви, що призводить до зміни домінанти насилля "всіх-проти-всіх" на насилля "всіх-проти-одного". Це постає передумовою подальшої сакралізації жертвовного, відділення насилля від його носіїв, визнання жертвою своєї провини, яка фокусує на собі усі підозри, напруги та репресалії, і утвердження "трансцендентного" насилля. Перехід від "міфічного" насилля до "трансцендентного" здійснюється шляхом трансформації домінуючого соціального утопічного міфу на міф про очищувальну жертву – міф про цапа відбуйвайла. Водночас стигматизована як жертва соціальна група чи спільнота отримує в суспільній свідомості ярлик "суб'єкт, який здійснює насилля", навіть якщо її діяльність не класифікується за існуючими у відповідний момент нормами правової системи суспільства як насильницька та злочинна. Вибір стигмати жертви залежить так само від наявності в соціальних груп і спільнот віктимних ознак (ознак, які виявляють схильність стати у перспективі жертвою злочину). Спільнота з такими ознаками в масовій свідомості відображається не як "інший", а як "аномальний", як загроза встановленим соціальним порядкам та стабільності, як "ворожий".

Легітимація насилля є інструментом утвердження "раціонального" насилля. Вона спрямована на: обмеження відкритих форм насилля та отримання моральної санкції на застосування "раціонального". Складовими цього інструменту є публічність і театральність упровадження затверджених норм та правил. Війна як вид соціального насилля, який характеризується організованістю боротьби, застосуванням зброї, здійснюється спеціальним соціальним інститутом (армією) або збройними формуваннями із залученням економічних, політичних, ідеологічних та дипломатичних засобів реалізується на індивідуальному та колективному рівнях. Війна як індивідуальна форма соціального насилля ґрунтується на

необхідності реалізації чоловічої, варварської, фізичної боротьби як внутрішнього переживання, де "внутрішнє" мислиться у контексті ніцшеанського "усвідомлення" ("Verinnerlichung"), а переживання – як одухотворення та сублімація боротьби. На колективному рівні насилля реалізується в політичній, економічній, колективній формах.

Четвертий розділ **"Трансформація насилля у сучасному суспільстві"** присвячений аналізу впливу глобалізаційних процесів на специфіку проявів та види соціального насилля.

У підрозділі 4.1. – *"Глобалізація як чинник трансформації насилля у сучасному світі"* – стверджується, що глобалізаційні процеси характеризуються появою образу спільного ворога як об'єкта всезагального насилля подібного до "жирарівської" жертви, але уже у період домінування "раціонального" насилля. Ним проголошується "суб'єкт, здатний до насилля" – продукований у мас-медіа образ певної особи чи / та соціальна група, спільнота, які стигматизуються як загроза економічній, соціальній та культурній стабільності західної моделі організації суспільства. Інструментом формування цього образу є глобальний соціальний міф, який "раціоналізує" необхідність застосування насилля до "суб'єкта" без фундаментальної опори на її теоретичні пояснення. Стигматизація "суб'єкта, здатного до насилля" здійснюється у глобальній та локальній перспективах. Тенденційно ними "маркуються" представники гетто, мігранти ("нові варвари"), мусульмани. Це актуалізує ідею їх локального обмеження, як фізичного, так і соціального, культурного та, значною мірою, економічного. Актуалізація ж релігійної основи визначення "суб'єкту, здатного до насилля" пояснюється кризою сучасної стадії розвитку західної цивілізації (цивілізації Другої хвилі), яку викликав секуляризм. Це призвело до активізації релігійних екстремістських течій. Стигматизація у масовій свідомості саме мусульман має передусім політичне підґрунтя. Основними інструментами її реалізації є засоби масової комунікації та реалізація принципу європоцентризму, що передбачає визначення усіх досягнень (культурних, економічних, політичних, правових і т. д.) західної цивілізації як зразкових, оскільки вони, на відміну від інших зображуються як сучасні.

У підрозділі 4.2. – *"Нова раціональність" як концептуальне підґрунтя насилля в сучасному освітньо-культурному просторі* – досліджено зміну характеру раціонального насилля під впливом глобалізаційних процесів. Останнє виражається формою компетентного насилля, яке набуває тотального характеру, реалізується ЗМІ через ток-шоу та аналітичні програми шляхом вироблення компетентного рішення фахівців. "Раціональне" насилля діє за принципом макдональдизації, який полягає у насильному запереченні можливості існування усього зайвого, "нерозумного", мінімалізуючи затрати часу на чинність. Насилля змінює

свій характер, функціонуючи на основі створення відчуття всезагальної компетентності через продукування у масовій культурі способів спільного прийняття рішень, що слугує уже виправданню методів, а не цілей. Воно в макдональдизованому світі діє за принципом, по-перше, раціональної необхідності з метою економії часу за рахунок співставлення поведінки індивіда з "книгами-інструкціями" та, по-друге, "ілюзорної компетентності". Утвердження нової раціональності насилля за доби глобалізації позначається процесами його приватизації та комерціалізації. Приватизація насилля – це форма соціальної самоорганізації за умов послаблення державної влади, інструмент боротьби різних соціальних груп та спільнот, засіб економічного збагачення. У період соціальних трансформацій приватизація насилля відбувається або "знизу догори" (через діяльність агентів соціальних змін, які створюють ситуацію підступної незахищеності), або "згори донизу" (через аутсорсинг традиційних військових та державних функцій приватним компаніям).

У підрозділі 4.3. – *"Планшетна свідомість" у структурі "раціонального" насилля в умовах глобалізації"* – розкрито тенденцію зміни світоглядних орієнтацій, спричинених тотальною комп'ютеризацією та інтернетизацією життєвого простору індивіда, що спричинило зміну характеру здійснення насилля. Аналіз цих процесів пропонується здійснити у контексті визначення зміни моделі поведінки індивіда як носія "планшетної свідомості". Остання тлумачиться як комплекс життєвих установок індивіда, для якого характерно ставлення до навколишнього світу як до гри, до шоу з домінуючим прагненням досягнення атрактиву шляхом безперервного спостереження за реальністю, спрямованістю на перманентне отримання інформації і оцінок експертів, що заміщує реальне знання.

Інструментом реалізації принципу раціонального насилля в суспільстві всепроглядності є соціально активний індивід як носій "планшетної свідомості", сформований у результаті масового поширення споживчого використання планшетного комп'ютера. Носій "планшетної свідомості" характеризується готовністю в будь-який момент перевести в сферу публічності через онлайн-трансляцію будь-яку подію (побутову або політичну), а його інтелектуальна культура заміщується псевдоінформованістю. Завдяки цим якостям створюється цілісна система загальної взаємопроглядності.

У п'ятому розділі **"Засади соціальних відносин для подолання насилля"** розкрито зміст філософії ненасилля як імперативу подолання відкритих форм насилля періоду соціальних трансформацій, толерантності як основи протидії насиллю в процесі соціальної взаємодії та мультиверсуму як форми соціальної організації "без насилля".

У підрозділі 5.1. – *"Філософія ненасилля як імператив подолання відкритих форм насилля у період соціальних трансформацій"* – визначено, що ненасилля виступає не лише способом урегулювання конфліктів шляхом відмови від примусу, а принципом соціальної взаємодії. Філософія ненасилля в історії ХХ століття знайшла практичне відображення в різних політичних стратегіях, зокрема в сатьяграсі, теорії ненасильницької боротьби, тактиці ненасилля в боротьбі проти расизму, які унеможливають встановлення кривавого "міфічного" насилля, покликаного нав'язати суспільству нові закони. Стратегія ненасилля передбачає встановлення "трансцендентного" насилля, повертаючись до культурно-релігійних основ, оминаючи стадію "міфічного". Значною мірою ненасильницька взаємодія є близькою до "раціонального" насилля, її суб'єктом виступають самоорганізовані соціальні групи. Вона реалізується через формування у суспільній свідомості недовіри до судової системи, розчарування у ефективності її функціонування, сумніву в легітимності законодавчих та судових органів влади при одночасному запереченні необхідності переходу до "міфічного" насилля. Ненасилля як складова "трансцендентного" насилля реалізується через формування відповідальної поведінки кожного індивіда з прагненням до самовдосконалення на основі віри й любові до інших.

У підрозділі 5.2. – *"Толерантність як основа протидії насиллю у процесі соціальної взаємодії"* – толерантність розкривається як принцип утвердження та підтримки здійснення "раціонального" насилля. Толерантність, яка розуміється як терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, звичок, як соціальний феномен, який пов'язується з методологічними засадами теорії соціальної дії, як примирення з інакшістю іншого. Висхідною для розуміння толерантності є ідея терпимості, соціальний зміст якої був даний у філософії патристики. Тут новозавітний імператив "підстав другу щоку" постає умовою морального удосконалення християнина, який є вільним завдяки здатності не підкорятися будь-якому природному пануванню, діяти рішуче на власний розсуд. Терпимість проявляється ненасильницьким поступовим наверненням людей до істинного шляху через переконання. У схоластиці тлумачення принципу толерантності доповнилося ідеєю плюральності думок та позицій; у філософії Нового часу – настановою на дотримання прав інших, що згодом трансформувалося у визнання індивідуальної самобутності кожного як основи соціального співжиття. Реалізація толерантності як принципу соціальних взаємовідносин у ХХ столітті виявила тенденцію до спекуляцій щодо його втілення, переведення дискусій про його функціонування у сферу абстрактної критики.

Толерантність, як форма "раціонального" насилля, характеризується всезагальністю. Це означає, що застосування зазначеного принципу не передбачає вибірковості чи "напівтолерантності", її сфери впливу – усі без винятку соціальні групи та спільноти. Водночас толерантність дозволяє утримати різні конфліктуючі сторони від актуального насилля, пропонуючи механізми самостримання, тобто стримування себе від прямих насильницьких дій ("насилля за згодою"). Відтак толерантність постає системою раціонального обґрунтування необхідності обмеження власної свободи щодо дій відносно інших індивідів. Це, у свою чергу, стимулює з боку останніх відмову від насильницьких дій до інших. Утвердження ж нових норм та правил, яке відбувається на етапі домінування "трансцендентного" насилля, визнає істинним лише одну позицію, заперечуючи усі інші. Таким чином, на основі принципу толерантності фіксується наявність множини альтернативних рішень, які можуть бути актуалізовані за умов неефективності прийнятих.

У підрозділі 5.3. – *"Мультиверсум як форма соціальної організації "без насилля"* – виявлено тенденцію утвердження нового принципу соціальної організації – мультиверсумність, який передбачає співіснування в одному локальному просторі різних соціальних реальностей, що мають достатню функціональну автономність. Взаємодія між реальностями регламентована і здійснюється у встановлених "точках перетину" ("склеяках"). Пряме насилля за такої соціальної організації заперечується, оскільки кожна з цих "паралельних реальностей" функціонує за власними правилами, зразками, традиціями, трансформаційні процеси в одній сфері через відсутність активних агентів насилля охоплюють інші значно повільніше, ніж за локального принципу соціальної організації. Найбільш виразно дія принципу мультиверсуму простежується в постметрополісах, та поділі мегаполісів на етнокультурні шари, а також на світ пішохода та автомобіліста.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні узагальнення і запропоновано нове роз'язання наукової проблеми насилля як субстанційної характеристики соціальних трансформацій, визначено його основні атрибути й модуси та розроблено алгоритм протидії йому. Реалізація мети і завдань дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Уточнено трактування поняття насилля. Насилля є атрибутом суспільних відносин, у яких одні індивіди чи соціальні групи та класи застосовують до інших примус, спрямований на їхню волю, завдаючи фізичної, психічної чи моральної шкоди іншій особі шляхом застосування

сили чи погрозою її застосування з метою спонукати об'єкт впливу до визначеної поведінки, до певних дій. Насилля стигматизується у суспільній свідомості як "необхідне" та водночас "небажане" застосування сили. Атрибути насилля: примус, соціальна стигматизація, нанесення фізичної, психічної чи / та моральної шкоди. Примус як атрибут насилля постає такою силою, яка не знищує силу об'єкта, а перенаправляє її у бажаному для суб'єкта спрямуванні, переключає його енергію з одного виду на інший. Нанесення шкоди не має фізичних параметрів ідентифікації, а розглядається у контексті конкретних історичних умов із урахуванням її соціальної оцінки. Соціальна стигматизація передбачає фіксування у суспільній свідомості характеристики конкретних дій як "насилля", визначаючи їх водночас як "небажані" та "необхідні".

2. У процесі соціальних трансформацій відбувається домінування одних форм насилля над іншими. Запропонована типологізація форм насилля: "міфічне", "трансцендентне" та "раціональне". "Міфічне" насилля спрямоване на заперечення конкретних соціальних норм та правил, "трансцендентне" – на інтеграцію суспільства на основі безапеляційного сприйняття нововстановлених норм та правил, а "раціональне" – на їх підтримку легітимними засобами. Ця класифікація фіксує зміну форм насилля не з позицій етапів, за якою перехід від одного етапу передбачає завершення попереднього, а з позиції збереження рис одного в усіх наступних. Вона фіксує домінанту тих чи інших рис на певних етапах соціального розвитку, у той час як інші знаходяться у рецесивному стані, зберігаючи потенцію, яка за певних умов переростає в акт. Відповідно до зазначеної класифікації кожна із наведених форм насилля має наступні характеристики. "Міфічне" насилля – це форма соціального насилля, яке характеризується спрямованістю на заперечення конкретних соціальних норм та правил. Воно має на меті актуалізацію у масовій свідомості конкретних ідей та спонукання таким чином до конкретної діяльності, до певної соціальної реакції значної кількості людей, щоб посилювалася соціальна активність агентів соціальних змін у стані всезагального спостереження. Це спричиняє у суспільній свідомості думку, що існуюча правова система є недосконалою, легалізуючи право до її подальших змін. Для міфічного світогляду характерний відповідний міфологічний тип мислення, специфікою якого є метафоричність, символічність, обмеженість набору засобів, опора на принцип партиципації, реалізується такими інструментами: оперування бінарними опозиціями почуттєвих якостей та соціальні стереотипи. Так само характерними рисами "міфічного" насилля є негуманність та жорстокість, заперечення цінності людського життя, виправдання необхідності багаточисельних людських жертв, ілюзорна видимість безкарності насильницьких дій. "Трансцендентне" насилля – це форма соціального насилля, спрямованого на інтеграцію суспільства на

основі безпеліційного сприйняття нововстановлених норм та правил, яке ґрунтується на вірі та здійснюється шляхом сакралізації насильницьких дій. Віра дозволяє проектувати ідеальне майбутнє для кожного індивіда, створюючи, з одного боку, ілюзію простоти, а з другого – ілюзію всемогутності, яка формує у масовій свідомості думку, що будь-яка проблема може бути розв'язана за умов видання "правильних" наказів. Основними видами віри як підґрунтя "трансцендентного" насилля є віра у незмінність світу, віра у справедливий світ. Складовою "трансцендентного" насилля є магічне та ритуальне (або ритуально-символічне) мислення. Магічне мислення як складова "трансцендентного" насилля у процесі соціальних трансформацій, актуалізує віру у можливість і результативність змін, що тривають. "Трансцендентне" насилля реалізується через магічне мислення шляхом підбору переконливої інтерпретації його необхідності. Так само через ритуальне в історичний момент, коли насилля проходить стадію пароксизму, у результаті чого утверджується у масовій свідомості ідея необхідності миру, порядку, злагоди. Період соціальної стабільності характеризується домінуванням "раціонального" насилля. Соціальна раціональність не зводиться до логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, а містить у собі проблему людини, має різні форми існування. Раціоналізація соціальних процесів полягає у їх теоретичному осмисленні та практичному відображенні у формі законів, статутів, декларацій чи у звичаєвому праві. "Раціональне" насилля реалізується військовими та поліцейськими організаціями, чия діяльність на основі права здійснювати насилля легітимізована, і містить у собі такі інструменти, як мораль, громадська думка і т. д. "Раціональне" насилля здійснюється за принципом рельєфності бінарної опозиції спільно із принципом нормальності: принципову і при чому чітку (рельєфну) розрізнюваність у всіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини і хиби, правди і кривди тощо. Особливою формою "раціонального" насилля є бюрократія, яка деіндивідуалізує суб'єкт його дії.

3. Проаналізовано роль деструктивних форм насилля у соціальних трансформаціях, акцентовано на ірраціональному насиллі. Воно є недоцільним афективним насиллям, яке здійснюється переважно окремими особами, рідко групами, але ефект його дії посилюється ефектом натовпу. Деструктивні форми насилля характеризуються зневажливим ставленням до життя та здоров'я інших з боку суб'єкта насилля, знеціненням людського життя взагалі, що у крайній формі виражається у некрофільї. Соціальний зміст останньої полягає в установці, що основним, а то й єдиним способом розв'язати конфлікт є лише сила й насилля. На початкових етапах соціальних трансформацій актуалізується почуття соціальної несправедливості, що супроводжується посиленням низки відчуттів (відчуттями безвиході, протистояння, убогості, безладу, з одного боку, та

відчуттями перспективи, свободи, з другого). Формою ірраціонального насилля є бунт. Унікальним для соціальних трансформацій є екзистенційний бунт, який передбачає необхідність творчого створення нових цінностей, що актуалізується у періоди відсутності моральних критеріїв; він протиставляє себе революції, прагне єдності, має творчий стверджувальний характер, здійснюється заради більшого приросту буття у своєму ірраціональному пориві. Такий бунт передбачає принципову відмову від насилля.

4. Інструментом переходу від "раціонального" до "міфічного" насилля є провокація, яка спрямована на позбавлення домінування "раціонального" насилля. Провокація має короткотривалий ефект, реалізується через провокаційну подію як оперативний засіб руйнування цінностей, які складають серцевину суспільства, вона спрямована на ціннісну дезорієнтацію індивідів. Дії спровокованого об'єкта легітимізують застосування інструментів "міфічного" насилля агентами змін, які у даний момент можуть визначатися правовою системою як злочинні.

5. Інструментом переходу від "міфічного" до "трансцендентного" насилля є соціальна стигматизація образу жертви, проти якої спрямовується символічне насилля інших спільнот. Міметична криза, яка виникає при домінуванні "міфічного" насилля, долається через зазначену стигматизацію, що спонукає до зміни домінанти насилля "всіх-проти-всіх" на насилля "всіх-проти-одного", утвердження соціального міфу про цапа відбувайла, подальшої сакралізації жертвового, відділення насилля від його носіїв, визнання жертвою своєї провини, яка фокусує на собі усі підозри, напруги та репресалії, і утвердження "трансцендентного" насилля. Вибір стигмати жертви залежить також від наявності у соціальних груп і спільнот віктимних ознак – ознак, які виявляють схильність стати у перспективі жертвою злочину.

6. Визначено комплекс індикаторів, які фіксують стан домінування "міфічного", "трансцендентного" чи "раціонального" насилля: рівень агресивності, усвідомлення суб'єктами соціальних змін власної сили, критика, криза, субстрат, терор. Зростання рівня агресивності, що позначається неможливістю запобігти масовим проявам немотивованих актів агресії, домінуванням стихійних поривів і чинників у суспільстві, які призводять до зниження ефективності розв'язання конфлікту, вказує на утвердження "міфічного" насилля. І, навпаки, зниження – на утвердження "раціонального". Так само до цього комплексу входить усвідомлення агентами соціальних змін власної сили, достатності ресурсів для здійснення запропонованих змін і подальших трансформацій. Значення цього індикатора посилюється наступним – субстратом, який передбачає наявність визначальної матеріальної основи, сукупності матеріальних цінностей. До індикаторів належить критика (її зростання у масовій свідомості визначає актуальність зростання впливу "раціонального"

насилля), криза (відображає стан діалектичної боротьби між існуючими соціальними нормами і правилами та необхідністю встановлення нових як джерела соціальних трансформацій) і терор (виявляє опір трансформаційним процесам або як підтримка нововстановленій владі, яку отримали агенти соціальних трансформацій).

7. Здійснено аналіз суб'єктного чинника соціального насилля на основі дослідження діяльності соціальних агентів насилля, які володіють здатністю, освоюючи соціальний простір, здійснювати системи практик щодо зміни соціальної структури. До соціальних агентів насилля відносяться пасіонарії, чия діяльність не обмежується етнічною системою, а поширюється на усі інші системи суспільства. У період соціальної стабільності вона регламентована правовою системою, яка стигматизує їх як загрозу власному функціонуванню, але трансформаційні процеси актуалізують їх соціальну значимість, завдяки таким притаманним їм рисам: неутилітарна спрямованість діяльності пасіонаріїв, відсутність самоцензури, низький рівень самоконтролю, превалювання імпульсу до творчості та перетворення над інстинктом самозбереження. Пасіонарії як соціальні агенти насилля виявляють готовність до здійснення репресій проти незгодних із новим правом. Їх діяльність та поведінка має риси маргінальності, підвищеної агресивності та вольовий характер, що інтенсифікує процес руйнування конкретних соціальних норм та порядків. Інструментом "міфічного насилля" є створення та продукування в масовій свідомості образу "героя" та "героїзму" як моделі поведінки, прообразами якої стають пасіонарії завдяки їх жертвності. Стримуючим фактором здійснення насилля пасіонаріями є діяльність "чесних і принципових" та "гармонійних" осіб.

8. Встановлено три моделі здійснення насилля соціальними агентами в залежності від культурно-цивілізаційних установок: "прометеївська" (героїчна), "іоаннівська" (месіанська) та "буддистська" (ненасильницька). "Прометеївська" модель характеризується прагненням до панування над світом і до соціальних змін, орієнтацією на авторитет, чітке унормування соціального життя. "Іоаннівська" – відмовою від земних благ, швидким прощенням суб'єктів насилля за власне пограбування та убивства, насилля сприймається як необхідність для досягнення мети. "Буддистська" – самовдосконаленням на основі віри й любові до інших, запобіганню прямих форм насилля.

9. Розкрито характер змін реалізації "раціонального" насилля під впливом глобалізаційних процесів, що полягає в утвердженні в масовій свідомості образу спільного ворога як об'єкта всезагального насилля – "суб'єкта, здатного до насилля". Це образ певної особи чи / та соціальної групи, спільноти, які стигматизуються як загроза економічній, соціальній та культурній стабільності західної моделі організації суспільства. Основним

інструментом продукування є глобальний соціальний міф, на основі якого без фундаментальної опори на теоретичні пояснення причин "раціоналізується" необхідність застосування насилля до цього "суб'єкта". Тенденційно нині стигматизуються представники гетто, мігранти ("нові варвари"), мусульмани. Щодо останніх, то у мас-медіа стереотипізується асоціативний ряд "іслам" – "насилля", "ісламський світ" – "тероризм", "мусульманин" – "віруючий, здатний до насилля". У такий спосіб конструюються моральні паніки щодо ісламської загрози, тиражуються й миттєво поширюються образи мусульман як "Ворожих", актуалізуючи необхідність представникам цієї спільноти виправдовуватися.

10. Доба глобалізації позначається утвердженням "нової" раціональності як специфічної риси насилля, яке характеризується тотальністю декларативного компетентного насилля на основі створення відчуття всезагальної компетентності через продукування у масовій культурі способів спільного прийняття рішень. Сучасне насилля позначається упровадженням принципу макдональдизації, який полягає у насильному запереченні можливості існування усього зайвого, "нерозумного", мінімалізуючи затрати часу на виконувані дії, що реалізується через абсолютизацію раціональної необхідності з метою економії часу за рахунок співставлення поведінки індивіда з "книгами-інструкціями" та через "ілюзорну компетентність". Також раціоналізація насилля під впливом глобалізаційних процесів характеризується масштабною приватизацією та комерціалізацією насилля.

11. За доби глобалізації простежується тенденція утвердження нового принципу соціальної організації, за якої мінімізується вплив прямого насилля, – мультиверсумність. Його зміст полягає в одночасному співіснуванні у соціальному просторі двох і більше соціальних реальностей, які функціонують і розвиваються у значній незалежності за власними законами за умов мінімалізованої чітко регламентованої взаємодії у встановлених "точках перетину" ("склейках"). Цей принцип соціальної організації заперечує використання прямих форм насилля у процесі взаємодії існуючих у "паралельних реальностях" соціальних спільнот, адже кожна з них функціонує на основі власних правил, зразків, традицій. Дія активних агентів насилля є значно слабшою, ніж за локального принципу, оскільки не сконцентрована локаційно, а розосереджена на усій території постметрополісу.

12. Розкрито зміст філософії ненасилля, на основі якої здійснено спроби сформулювати ненасильницькі принципи та стратегії соціальних взаємовідносин, які б детермінували характер соціальних трансформацій. Філософія ненасилля знайшла практичне відображення у толстовському принципі непротивлення злу силою, гандійській стратегії сатьяграха, тактики ненасильницької боротьби Мартіна Лютера Кінга, які

передбачають встановлення "трансцендентного" насилля (утверджене на вірі насилля, яке сприймається об'єктами як беззаперечність, святість), повертаючись до культурно-релігійних основ, оминаючи стадію "міфічного". Значною мірою ненасильницькі принципи боротьби є близькими до "раціонального" насилля, але його суб'єктом виступає не влада, а самоорганізоване суспільство через формування в суспільній свідомості недовіри до судової системи, розчарування в ефективності її функціонування, сумнів у легітимності законодавчих та судових органів влади при одночасному запереченні необхідності переходу до "міфічного" насилля. Ненасилля як складова "трансцендентного" насилля реалізується через формування відповідальної поведінки кожного індивіда з прагненням до самовдосконалення на основі віри й любові до інших.

13. Досліджено толерантність як форму "раціонального" насилля, яка характеризується всезагальністю (її застосування не передбачає вибірковості чи "напівтолерантності", поширюючись на усі соціальні групи та спільноти). Толерантність дозволяє утримати різні конфліктуючі сторони від актуального насилля, використовуючи механізми самостримання, тобто стримування себе від прямих насильницьких дій. Вона постає системою раціонального обґрунтування необхідності обмеження власної свободи щодо дій відносно інших індивідів, а це, у свою чергу, стимулює з боку останніх відмову від подібних дій у відповідь. У період домінування "міфічного" насилля її зміст зводиться до невтручання та байдужості, толерантність функціонально мінімізує опір діяльності агентів змін. А при домінуванні "трансцендентного" цей принцип дозволяє виразити факт наявності множини альтернативних рішень, які можуть бути актуалізовані за умов неефективності прийнятих. Утвердження нових норм та правил, яке відбувається на етапі домінування "трансцендентного" насилля, визнає істинним лише одну позицію, заперечуючи усі інші. У сучасному світі актуалізується роль мультикультурної толерантності як принципу соціальної взаємодії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Слюсар, В. М. (2016). "Раціональне" насилля в глобалізованому світі як утвердження принципу соціальної взаємодії "вибір без вибору". В О. А. Івакін & Д. В. Яковлев (заг. ред.) *Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія* (с. 459 - 471). Одеса: Видавничий дім "Гельветика".

2. Ślusar, W. (2017). Problem przemocy i wojny w kontekście transformacji społecznych. In R. Sapeńko & P. Pochyły (red.) *Wojna / Pokój. Humanistyka wobec wyzwań współczesności: monografia* (s. 24 - 51). Zielona Góra: morpho.

3. Слюсар, В. М. (2017). *Насилля: соціально-філософська природа [монографія]*. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 450.

4. Слюсар, В. М. (2010). Насилля в епоху глобалізації: соціально-філософський аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 54. 17 - 21.

5. Slusar, W. (2012). Nowa racjonalność jako atrybut przemocy w dobie globalizacji. *Українська полоністика*. Вип. 9. 89 - 95.

6. Слюсар, В. М. (2014). Поняття "агресія" у предметному полі соціальної філософії в контексті дослідження проблем насилля. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки*. Випуск 18. 68 - 79.

7. Слюсар, В. (2014). Особливості використання субстанційного підходу в наукових дослідженнях. *Українська полоністика*. Вип. 11. 186 - 193.

8. Слюсар, В. М. (2015). Вальтер Беньямін про насилля як соціальний феномен. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 3. 143 - 148.

9. Слюсар, В. М. (2015). Деякі зауваження до визначення поняття "насилля": соціально-філософський аспект. *Гілея*. № 98. 245 - 248.

10. Слюсар, В. М. (2015). Мультиверсум як принцип соціальної організації "без насилля". *Мандрівець*. № 6. 41 - 44.

11. Слюсар, В. (2015). Атрибути насилля. *Українська полоністика* Вип. 12. 111 - 118.

12. Слюсар, В. М. (2016). Інтелігенція як об'єкт насилля: соціально-філософський аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 10. 127 - 130.

13. Слюсар, В. М. (2016). Ненасилля як принцип подолання відкритих форм насилля у період соціальних трансформацій. *Гілея*. № 111. 213 - 217.

14. Слюсар, В. М. (2016). "Раціональне" насилля в суспільних трансформаціях. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 13. 73 - 76.

15. Слюсар, В. М. (2016). Війна як форма насилля у процесі соціальних трансформацій. *Мандрівець*. № 3.21 - 25.

16. Слюсар, В. М. (2016). Індикатори виміру форм насилля у суспільних трансформаціях. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. № 3. 227 - 234.

17. Слюсар, В. М. (2016). Соціальне насилля: зміст і форми реалізації у трансформаційних процесах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 1 (82) "Філософські науки". 127 - 132.

18. Слюсар, В. М. (2017). Провокація як інструмент "міфічного" насилля. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 15. 125 - 128.

19. Слюсар, В. М. (2017). "Міфічне" насилля як форма соціального насилля у процесі соціальних трансформацій. *Гілея*. № 118. 278 - 282.

20. Слюсар, В. М. (2017). "Божественне" насилля як складова соціального насилля. *Грані*. № 2. 97 - 102.

21. Слюсар, В. М. (2017). Стигматизація жертви як інструмент переходу від "міфічного" насилля до "божественного" *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Вип. 69. 141 - 146.

22. Слюсар, В. (2012). Образ "способного-на-насиліе субъекта" как инструмент насилия в глобализированном мире" *Zeszyty naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Zarządzanie i Marketing z 19*. № 285. 109 - 118.

23. Слюсар, В. Н. (2014). Л. Н. Гумилев о проблемах взаимодействия этносов. *Евразийство и мир*. № 3. 126 - 137.

24. Slyusar, V. (2015). The image of muslims as "subject capable of violence" in modern western mass culture: social-philosophical analyses. *Шығыстың аймақтық хабаршысы (Scientific Journal Regional Bulletin of the East)* № 66. 406 - 415.

25. Slusar, W. (2015). "Планшетное сознание" как субъективная составляющая "рационального насилия" в глобализированном мире. *Studia Warmińskie*. № 52. 51 - 61.

26. Слюсар, В. Н. (2016). "Прометеевский" и "иоанновский" человек как субъекты насилия. *Вестник Бурятского государственного университета*. Вип. 3. 21 - 29.

27. Slyusar, V. (2017). Instruments of transition of the forms of social violence. *Шығыстың аймақтық хабаршысы (Scientific Journal Regional Bulletin of the East)*. № 2 (74). 146 - 153.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. Слюсар, В. М. (2009). Проблема війни у філософії Ернста Юнгера. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: II Міжн. наук.-теорет. конф. (17 грудня 2009 року): зб. матеріалів / за заг. ред. Сауха П. Ю.* (с. 241 - 243). Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка.

29. Слюсар, В. М. (2010). Інтерпретація феномену насилля у філософії ХХ ст. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наукових праць / за заг. ред. проф. Сауха П. Ю.* (с. 58 - 60). Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка.

30. Слюсар, В. М. (2011). Мультиверсумність як принцип етнокультурної взаємодії у глобалізованому місті. *Концепт реальності у філософії, літературі й науці: матеріали Міжн. наук.-теор. конф. (Суми, 24-25 лютого 2011 року) / редкол.: проф. В.М. Вандишев, доц. А.Є. Лебідь.* (с 55 - 56). Суми: Сумський державний університет.

31. Слюсар, В. М. (2011). Проблема насилля і терпимості у східній патристиці (Климентій Олександрійський та Іоанн Златоуст) *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. праць / за заг. ред. к. філос. н. Журби М.А.* (Ч. I, с. 32 - 35). Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля.

32. Слюсар, В. М. (2011). "Інший" як "суб'єкт, здатний до насилля" у глобалізованому світі. *"Дні науки філософського факультету – 2011", Міжн. наук. конф. (2011 ; Київ). Міжн. наукова конф. "Дні науки філософського факультету – 2011", 20-21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.].* (Ч. 4, с. 111 - 112). Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".

33. Слюсар, В. М. (2011). Сат'яграха: насилля без насилля. *"Ідеологія в сучасному світі", наук.-практ. конф. (2011 ; Київ). Наук.-практ. конф. "Ідеологія в сучасному світі", 19-20 жовт. 2011 р. : [матеріали доповідей і виступів].* (с. 61 - 63). Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".

34. Slyusar, V. & Stolyar O. (2012). Competent violence to the challenges of globalization. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики: зб. тез доповідей (15 травня 2012 року, м. Київ / за заг. ред. Н.О. Татаренко, В.Г. Циватого.* (с. 121 - 123). Київ: ДАУ при МЗС України.

35. Slyusar, V. & Stolyar, O. (2012). Rational Violence and Control in the McWorld. *Філософія спілкування: культура, мова, цінності: матеріали наук.-теорет. конф. (ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 28-30 березня 2012 року) / редкол.: проф. В. М. Вандишев, проф. С. О. Заветний, доц. Н. І. Моїсеева; відп. ред. проф. В. М. Вандишев.* (с. 112 - 114). Харків: Видавець Савчук О.О.

36. Слюсар, В. (2013). Олімпізм як принцип "насилля без насилля" у глобалізованому світі. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у*

глобалізованому світі / заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. (с. 61 - 63). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.

37. Слюсар, В. (2014). Інтерпретація поняття "соціальний агент" у філософії П'єра Бурдьє. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі / заг. ред. проф. П. Ю. Сауха.* (с. 85 - 87). Житомир: В-во ФОП Євенок О. О.

38. Слюсар, В. М. (2014). Деякі зауваження до визначення змісту поняття "субстанційний підхід". *"Дні науки філософського факультету – 2014", Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжн. наук. конф. "Дні науки філософського факультету – 2014", 15-16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.].* (Ч. 4, с. 65 - 67). Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".

39. Слюсар, В. М. (2014). Субстанційний підхід у соціальній філософії *"Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.": Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 6-7 червня 2014 року). (с. 88 - 92). Київ: ГО "Київська суспільствознавча організація".

40. Слюсар, В. М. (2014). Соціально-функціональний зміст агресії як форми насилля: соціально-філософський аспект. *"Особистість і суспільство в XXI столітті: концепції і тенденції розвитку": наук. збірник / за заг. ред. Г. Є. Аляєва, Л. І. Мозгового.* (с. 159 - 162). Полтава, Донецьк: ЛАНДОН-XXI.

41. Слюсар, В. М. (2014). Субстанційне визначення поняття "насилля". *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали Другої наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.) / за заг. ред. д. політ. н., проф. Д. В. Яковлева.* (с. 195 - 198). Одеса: Національний університет "Одеська юридична академія".

42. Slyusar, V. (2014). Multiversum of the worlds of pedestrians and motorists as a part of philosophy of modern city without violence. *"Суспільні науки XXI століття: перспективні та пріоритетні напрями досліджень": Матеріали міжн. наук.-практ. конф.* (м. Дніпропетровськ, 3-4 жовтня 2014 року). (с. 74 - 77). Дніпропетровськ: НО "Відкрите суспільство".

43. Слюсар, В. М. (2014). Виявлення сутнісності та самопричинності як основна характеристика субстанційного підходу в науці. *Знання. Освіта. Освіченість. Зб. мат. II Міжн. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 2-3 жовтня 2014 р.). (с. 64 - 66). Вінниця: ВНТУ.

44. Слюсар, В. М. (2014). Соціально-філософський зміст ідей В. Беняміна про "міфічне" та "божественне" насилля. *"Філософські проблеми сучасності": Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.,*

присвяченої Всесвітньому дню філософії (м. Херсон, 20 листопада 2014 року) / редкол. Берегова Г. Д., Герасимова Е. М., Ленъ Т. В. та ін. (с. 209 - 211). Херсон: РВВ "Колос".

45. Слюсар, В. М. (2014). Вальтер Беньямін у пошуках чистого насилля. *"Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи": Матеріали міжн. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 28-29 листопада 2014 року). (с. 29 - 31). Львів: ГО "Львівська фундація суспільних наук".

46. Слюсар, В. (2015). Технічне споживацтво як складова "раціонального насилля" в сучасному суспільстві. *Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій: зб. тез доповідей міжн. наук.-техн. конф. присвяченої 55-річчю заснування ТНТУ та 170- річчю з дня народження І. Пулюя*, (Тернопіль, 19-20 травня 2015.). (С. 272 - 273). Тернопіль: ТНТУ.

47. Слюсар, В. (2015). Інструментальний характер насилля як соціального та історичного феномену. *Війни та збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть: матеріали Всеукр. наук. конф.* (Житомир, 22 травня 2015 р.). За заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. (с. 13 - 15). Житомир: Полісся.

48. Слюсар В. Н. (2015). Пассионарии как субъекты насилия в период социальных трансформаций. *Историко-философские и социально-политические аспекты сохранения национальной идентичности белорусского общества: материалы Республ. науч.-практ. конф.*, 17 апреля 2015 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь, А. В. Никишова (гл. ред.). (с. 114 - 117). Барановичи: РИО БарГУ.

49. Слюсар, В. Н. (2015). "Планшетное сознание" как составляющая рационального насилия в обществе постпаноптикума. *Интеллектуальная культура Беларуси: истоки, традиции, методология исследования : мат. Первой межд. науч. конф.*, г. Минск, 13-14 ноября 2014 г. / Ин-т философии НАН Беларуси. (с. 417 - 419). Минск : Право и экономика.

50. Slyusar, V. M. (2015). Orientation according to "experts" by means of mass media as a part of "rational" violence. *Редакторська і журналістська майстерність : Зб. матеріалів ІХ Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (27 березня 2015 р.). Укладачі: Гладир Ю. Ф., Хміль-Чуприна В. В. (С. 121 - 122). Кременчук: Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління.

51. Слюсар, В. (2015). Пасіонарії як суб'єкти "міфічного" насилля. *Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології : збірник матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* (30-31 березня 2015 року) /

за заг. ред. Хамітова Н. В. (Вип. 1, с. 86 - 89). Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова.

52. Слюсар, В. (2015). Прометеївська людина у філософії Вальтера Шубарта у контексті дослідження проблеми насилля. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Міжн. наук.-теор. конф.* (1-2 жовтня 2015 р.), редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. (с. 56 - 58). Житомир: Євенок О. О., 2015.

53. Слюсар, В. (2015). До питання визначення атрибутів насилля. *"Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі": Всеукр. наук.-теорет. конф. з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року: [матеріали доповідей та виступів] / Редкол. П. Ю. Саух [та ін.].* (с. 173 - 175). Житомир: Видавець О. О. Євенок.

54. Слюсар, В. М. (2017). Провокація як інструмент насилля в соціально-історичних процесах. *Таврійські історичні наукові читання: Матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 27-28 січня, 2017 р.), (с. 76 - 80). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.

55. Слюсар, В. М. (2017). Міфічний характер соціального насилля. *Культуротворчість в системі сучасної гуманітаристики: Матеріали I Всеукр. наук.-практ. міждисциплінарної Інтернет-конференції.* (с. 122 - 125). Київ – Дніпро – Слов'янськ, 16 лютого 2017 року. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна.

56. Слюсар, В. М. (2017). Магічне та ритуальне мислення як складові "божественного" насилля. *"Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжн. наук. конф. "Дні науки філософського факультету – 2017", (25-26 квіт. 2017 р.), редкол.: А. Є. Конверський [та ін.].* (Ч. 3, с. 96 - 98). Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".

57. Слюсар, В. М. (2017). Приватизоване насилля як форма сучасного раціонального насилля. *Глобалізований світ: випробування людського буття: Міжн. наук.-теорет. конф.,* (Житомир, 6-7 жовтня 2017 р.), (с. 371 - 374). Житомир: Вид-во Євенок О. О.

58. Слюсар, В. М. (2017). Комунікативний зміст мультикультурної толерантності як форми "раціонального" насилля в постгуманному світі. *Дилема війни / миру в постгуманному світі: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. семінару із міжнар. участю, 28-29 квітня 2017 року, м. Житомир) / За ред. О. П. Поліщук, Б. Троха, М. А. Журби та ін.* (с. 24 - 27). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.

Наукові праці які додатково відображають результати дисертації

59. Слюсар, В. (2012). Раціональне насилля як атрибут влади у глобалізованому світі. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 2. 82 - 85.

60. Слюсар, В. (2015). Громадянська участь пасіонаріїв як агентів "міфічного насилля" у соціальних трансформаціях. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 5. 220 - 225.

61. Слюсар, В. (2015). Ісламофобія як інструмент "раціонального" насилля у сучасній західній суспільній свідомості. *Аль-Калям*. Випуск 5. С. 27 - 45.

АНОТАЦІЯ

Слюсар В. М. Насилля як субстанційна характеристика соціальних трансформацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2019.

У дисертації здійснено соціально-філософську концептуалізацію насилля як субстанційної характеристики соціальних трансформацій. Застосування субстанційного підходу до визначення поняття "насилля" дозволило тлумачити його як атрибут суспільних відносин, у яких одні індивіди чи соціальні групи та класи застосовують до інших примус, спрямований на їхню волю, завдаючи фізичної, психічної чи моральної шкоди іншій особі шляхом застосування сили чи погрозою її застосування з метою спонукати об'єкт впливу до визначеної поведінки, до певних дій. Насилля стигматизується у суспільній свідомості як "необхідне" та водночас "небажане" застосування сили.

У дисертаційному дослідженні запропонована класифікація форм насилля на основі спрямованості на соціальні норми та правила. Визначено наступні форми: "міфічне", "трансцендентне" і "раціональне". "Міфічне" насилля – це форма насилля, яке характеризується спрямованістю на заперечення конкретних соціальних норм та правил. "Трансцендентне" насилля – це форма насилля, спрямованого на інтеграцію суспільства на основі безпекаційного сприйняття встановлених норм та правил, яке ґрунтується на вірі та здійснюється шляхом сакралізації насильницьких дій. Період соціальної стабільності характеризується домінуванням "раціонального" насилля, яке відображене у формі законів, статутів, декларацій чи звичаєвого права.

Ключові слова: насилля, ненасилля, агресія, соціальна трансформація, провокація, соціальна стигматизація, толерантність, глобалізація, пасіонарій.

Слюсар В. Н. Насилие как субстанциональная характеристика социальных трансформаций. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 "Социальная философия и философия истории". – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Институт высшего образования Национальной академии педагогических наук Украины, Киев, 2019.

В диссертации осуществлена социально-философская концептуализация насилия как субстанциональной характеристики социальных трансформаций. Применение субстанционального подхода к определению понятия "насилие" позволило толковать его как атрибут общественных отношений, в которых одни индивиды или социальные группы или классы применяют к другим принуждение, направленное на их волю, нанося физический, психический или моральный вред другому лицу путем применения силы или угрозы ее применения с целью побудить объект воздействия к определенному поведению, действиям. Насилие стигматизируется в общественном сознании как "необходимое" и одновременно "нежелательное" применение сил.

В диссертационном исследовании предложена классификация форм насилия на основе направленности на социальные нормы и правила. Определены следующие формы: "мифическое", "трансцендентное" и "рациональное". "Мифическое" насилие – это форма насилия, которая характеризуется направленностью на отрицание конкретных социальных норм и правил. "Трансцендентное" насилие – это форма насилия, направленного на интеграцию общества на основе безапелляционного восприятия установленных норм и правил, основанного на вере и осуществляется путем сакрализации насильственных действий. Период социальной стабильности характеризуется доминированием "рационального" насилия, отражаемого в форме законов, уставов, деклараций или традиционного права.

Ключевые слова: насилие, ненасилие, агрессия, социальная трансформация, провокация, социальная стигматизация, толерантность, глобалізація, пасіонарій.

Slyusar V. Violence as a substantive characteristic of social transformations. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 "Social Philosophy and Philosophy of History". – Zhytomyr Ivan Franko State University. – Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019.

The dissertation deals with the study of peculiarities of violence manifestations in modern society and ways of minimizing and mitigating its destructive power. The use of a substantive approach to the definition of "violence" allowed it to be interpreted as an attribute of social relations in which some individuals or social groups and classes apply to other coercion, directed at their will, causing physical, mental or moral harm to another person by means of use of force or threat its application in order to motivate the object of influence on a certain behavior, to certain actions, and also stigmatized by society as "necessary" and at the same time "unwanted" use of force.

The existing typology of social forms of violence (by the subject and direction, according to the fields of action and depending on the presence of the subject of action (actor) and in accordance with the nature of social expression) does not allow to adequately reveal the nature of the impact of violence on social transformations. In the dissertation research the classification, based on the orientation on social norms and rules is proposed, and the following forms of violence are defined: "mythical", "transcendental" and "rational". This typology fixes the change in the forms of violence not from the standpoint of stages, in which the transition from one stage involves the completion of the previous, but from the standpoint of preserving the features of one in all subsequent. It fixes the dominant of certain features in certain stages of social development, while others are in a recessive state, preserving the potency that, under certain conditions, becomes an act.

"Mythical" violence – a form of violence, characterized by a tendency to negate specific social norms and rules. "Transcendental" violence – a form of violence aimed at the integration of society on the basis of impudent perception of newly established norms and rules based on faith and committed through sacralization of violent actions. The period of social stability is characterized by the domination of "rational" violence. The rationalization of social processes consists in their theoretical understanding and practical reflection in the form of laws, charters, declarations or customary law.

The linear dimension of social transformations involves an analysis of the change in its essential characteristics, in particular the content and forms of violence, based on the following criteria: duration (social time), substrate, orientation, function, level of violence, its effectiveness and result.

The subjective analysis of violence was carried out on the basis of research on the activities of social agents of violence. The last, in contrast to

the objectivist interpretation of the individual as a subject of violence, whose activities are subordinated to models, structures, rules, have the ability to implement systems of practices for changing the social structure, mastering the social space. The dissertation also reveals the specifics of passionary activity as social agents of violence. It is emphasized that this activity is not limited to the ethnic system, but extends to all other systems of society. During the period of social stability, the activity of passionarians is regulated by a legal system that stigmatizes them as a threat to their own functioning, but transformational processes actualize their social significance, due to their inherent features: non-tilt orientation of passionary activities, lack of self-censorship, low self-control, prevalence of impulse to creativity and transformation over the instinct of self-preservation.

Transitions from one dominant form of violence to another are carried out in the form of a jump and involve the availability of appropriate instruments of influence. Such instruments are: provocation in the transition from "rational" to "mythical", stigmatization of the victim – from "mythical" to "transcendental" and legitimacy – from "transcendental" to "rational" violence.

Key words: violence, non-violence, aggression, social transformation, provocation, social stigmatization, tolerance, globalization, passionary.